

ВИВЧЕННЯ МОТИВАЦІЇ ВИБОРУ ПРОФЕСІЇ З МЕТОЮ ПІДГОТОВКИ ДО СВІДОМОГО ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ

Глінська Т.В.

Україна, Енергодар,

Науково-методичний центр управління освіти Енергодарської міської ради

Мотивація свідомого вибору професії - це система засобів, направлених на реалізацію потреби в придбанні певної професії. Залежно від її сформованості знання про професію можуть по-різному відображатись в свідомості учнів.

Як підкреслював К.М. Гуревич «Сприятлива мотивація є найважливішою умовою становлення професійної придатності. Методолого-теоретичну основу вивчення даної проблеми складають роботи: А.Н. Леонтьєва, Б.Г. Ананьєва, Л.И. Божович, Н.Д. Льовітова, Б.И. Додонова, І.Н. Назімова, І.С. Кона та ін. Основу свідомого вибору професії складає мотиваційне ядро, структуру якого утворюють комплекси мотивів: інтерес, обов'язок та самооцінка професійної придатності.

Інтерес як мотив вибору професії - провідний мотив вибору і освоєння професії, виявляючий емоційне прагнення до певної мети.

У структурі мотивації розрізняють два загальні параметри мотиву: зовнішній (номінативний), тобто сам факт вказівки оптантом на той або інший мотив як аргумент вибору професії і власне спонукальну його сторону. Наприклад: вибираючи професію, оптант указує на інтерес до неї і позитивну оцінку своїх даних для її засвоєння, а якісний аналіз мотивації показує, що його привертають висока ритмічність, різноманітність тощо. Проте самооцінка професійної придатності лежить у сфері особистих властивостей, а не властивостей нервової системи, що може бути конфліктом між «хочу» і «можу». Тому важливою умовою керованості процесом становлення мотивів є своєчасне виявлення подібних суперечностей і причин їх що породжують.

Професійні мотиви підрозділяють на 2 групи:

I. Безпосередні інтереси - виникають на основі привабливості змісту і процесів конкретної діяльності. Підрозділяються на:

1. Професійно-специфічні - виникають на основі інтересу до предметів, до процесу праці, до результатів.

2. Загальнопрофесійні - на основі привабливості загальних, широко доступних для сприйняття властивостей професії, таких як гуманність, благородність і т.д., з якими можна познайомитися в повсякденному житті (у 6-х класах - 32,2 % учнів).

3. Романтичні - базуються на уявленні про незвичність професії.

4. Ситуативні - формуються на основі випадкових, не типових для даної професії ознак, пояснюються вузькістю професійного кругозору. Наприклад: хочу бути спортсменом, оскільки люблю дивитися спортивні виступи. У разі своєчасного переходу в інтерес до основного змісту і процесів діяльності вони не заважають правильному професійному вибору.

II. Опосередковані - породжуються організаційними, соціальними та ін. характеристиками професії.

Підрозділяються на:

1. Професійно-пізнавальні - ґрунтуються на прагненні до пізнання певних природних, технічних, гуманітарних та ін. процесів і явищ. Привертають пізнавальні можливості, хоча зміст праці, з погляду прямих і повсякденних обов'язків, недостатньо враховується. Наприклад, хочу бути вчителем іноземної мови, щоб вивчати культуру інших народів, читати Шекспіра, Діккенса і ін. на їх рідній мові.

2. Інтерес до самовиховання - виявляється в прагненні до особистого зростання, формування суб'єктивно-цінних якостей особистості.

3. Престижний інтерес - виявляється в прагненні вибору професії, що забезпечує прогрес суспільного розвитку.

4. Інтерес супутніх можливостей - прагнення задовольнити за допомогою професії інші потреби: духовні, матеріальні і т.д. Наприклад, реалізувати потребу в спілкуванні з іншими, в матеріальному забезпеченні.

5. Наївно-егоїстичні і невизначені інтереси - вузько особистісне міркування, неясні емоційні ваблення до професії.

З віком головнішими стають безпосередні професійні інтереси. У молодших школярів помітне зростання інтересів широко опосередкованого характеру.

Громадський обов'язок і вибір професії.

Основним механізмом формування позитивного відношення до професії є усвідомлення її соціально значущої мети. При такій мотиваційній установці професійні інтереси виникають і формуються швидше.

Розрізняють поняття: «громадський обов'язок», «свідомість обов'язку», «почуття обов'язку».

Громадський обов'язок у виборі професії - мотив широкого соціального плану, що відображає усвідомлення реальної користі від особистої участі в тій або іншій сфері професійної діяльності, переживання відповідальності за її успішність, готовність до подолання можливих труднощів.

Усвідомлення обов'язку - це сформованість уявлень про суспільне значення, значення професії, про відповідальність за виконання її вимог і наслідках їх порушень.

Почуття обов'язку - переживання, що виникає в процесі усвідомлення обов'язку і необхідності його виконання.

Дослідження В.В. Ярошенко показали, що формування змістовної сторони цього мотиву залежить від того, які властивості професії оцінюються школярами як корисні для суспільства і в чому оптант убачає можливість свого особистого внеску в громадянський обов'язок при виборі професії. Так, учні 6 кл. усвідомлюють суспільну користь професії безвідносно до області її застосування, тобто в свідомості відображається загальне соціально-економічне значення професії, що виявляється в зростанні суспільно-історичного прогресу суспільства, а у 8 кл. - конкретніші мотиви: усвідомлення користі для тих або інших областей життя, членів суспільства і т.д. Свідомість обов'язку, як мотив вибору професії, має складну структуру.

В.В. Ярошенко виділила 5 основних груп мотивів відповідальності, що виявляються при обґрунтуванні вибору професії:

- 1) відповідальність по відношенню до повсякденних професійних обов'язків і вимог (вибрав тому, що все подобається, навіть найпривабливіші та нудні сторони);
- 2) прагнення до вершин майстерності у вибраній справі (хочу розібратися у всіх тонкостях);
- 3) новаторство в праці і його організації (хочу поліпшити обслуговування і організацію праці, оскільки від цього багато що залежить);
- 4) загальноальтруїстичні прагнення (хочу служити, трудитися для інших, робити добро і т. д.);
- 5) загальногромадянські (хочу бути корисним, гідним і т.д.).

Свідомість боргу характеризується і нерівномірністю розвитку. Так, 15,5% учнів 6 кл. зв'язують виконання громадського обов'язку з майбутньою професією, усвідомлюючи при цьому необхідність прагнути до високого рівня майстерності, і відповідно - 19,2% 8 кл. У 9 кл. ці мотиви конкретизуються за рахунок скорочення альтруїстичних: з 26,5% до 14,6 % при збереженні загальногромадянських. Більш адекватні вони стають у старшокласників. Для 10 кл. бути корисним у вибраній

професії означає прагнути до високих рівнів майстерності - 31,1%, готувати себе, зокрема до буднів професії, сумлінно виконувати повсякденні обов'язки - 22,3%, вносити нове в роботу, реалізовувати в ній свої мрії, думки - 21,6%, а мотив «виконавська відповідальність» не займає поки провідного місця в структурі мотивації.

Таким чином, в реальний резерв професійного самовизначення входить вивчення мотивів громадського обов'язку, а виховна робота сім'ї, школи, ЗМІ повинна здійснюватися з опорою на психологічний аналіз вікових і індивідуальних закономірностей розвитку особи.

Самооцінка профпридатності у виборі професії - також резерв обґрунтованого професійного вибору, проте, реально, є слабкою стороною професійного самовизначення, оскільки не сприймається як важлива умова правильного професійного вибору. Так, лише 1-3% десятикласників відносять до числа значущих мотив «наявність здатностей до даної діяльності», а орієнтація на вуз мало пов'язана з усвідомленням рівня здібностей і не спирається на їх критичний самоаналіз і самооцінку.

Тому, надання допомоги в самопізнанні і розкритті своїх можливостей шляхом організації активної «проби сил» в різних видах діяльності має важливе значення. Процес формування самооцінки професійної придатності протікає нерівномірно і може виражатися як в дефіциті самопізнання (оптанту не вдається співвіднести відомі йому ПВК зі своїми особовими особливостями), так і в дефіциті професійної інформації (оптанту важко виявити відповідну своїм даним професію).

Специфіка самооцінки професійної придатності школярів характеризуються її аморфністю, відображається лише загальне розуміння того, що для професії необхідні певні особисті якості, але наявність - відсутність таких у себе не усвідомлюється; недооцінкою вимог професій до інтелектуальних і фізичних якостей людини; зростанням кількості негативних і невизначених самооцінок і їх фрагментарністю (відображаються окремі якості, а не їх система). З віком зміст самооцінки поступово збагатиться, але ці зміни не є послідовними в процесі, що інтенсивно розвивається.

Так, 75% молодших підлітків, 25% восьмикласників і 25,7% дев'ятикласників невизначено оцінюють свої фізичні якості - силу, загартованість, витривалість, хоча визнають, що для досягнення успіху цей чинник важливий. У 10 кл. часто спостерігається і негативні самооцінки. При виборі інженерно-технічних, медичних і військових професій учні часто пояснюють свою непридатність недостатнім розвитком фізичних якостей і станом здоров'я, а вибираючи масові, рідше усвідомлюють їх

недостатній розвиток як протипоказання, зважаючи на слабе уявлення про вимоги робочих професій. Самооцінка професійної придатності щодо інтелектуальних якостей ще більш невизначена: 41,7 % 8 кл., 37,1 % 9-10 кл. і 29,6 % 10 кл. відхилилися від прямої відповіді на питання про придатність до професії по цьому критерію, що може свідчити про те, що інтелектуальні здібності (допитливість, кмітливість, логічність мислення) важче усвідомлюються і піддаються самооцінці при виборі професії. Неадекватні уявлення про значення інтелектуального чинника при вибирані професії, що враховується тільки при виборі інженерно-технічних, педагогічних і різних видів наукової діяльності.

Самооцінка властивостей характеру більш обумовлена віком. Тут виразніше виражений перехід від невизначених самооцінок професійної придатності (7 кл. - 62,5%, 9 кл. - 41,7%) до позитивних (10 кл. - 70%, 11 кл. - 75,7 %) і негативних (10 кл. - 15,7%, 11 кл. - 18,2%), тобто тенденція до позитивної оцінки своїх можливостей явно переважає, тобто вимоги до морально-вольових якостей усвідомлюються повніше, ніж інші. В середньому близько 15% 7-11 кл. виявляють у себе риси вдачі, несумісні з успішним освоєнням і повсякденним виконанням майбутньої діяльності (частіше при виборі педагогічних і медичних професій).

Самооцінка спеціальних здібностей, ЗУН, тобто якостей багато разів оцінюваних вчителями, є визначеною і чіткою у всіх класах, окрім 7-го (50% невизначених оцінок). Загальний рівень самооцінок цих можливостей невисокий, особливо в 8 класі, де близько 1/3 учнів дають негативні самооцінки (28,8%), багато негативних оцінок - 25,7% - в 9 кл. і 26,1% в 10 кл. Невпевненість в своїх здібностях, знаннях, слабка успішність з профільюючих дисциплін часто усвідомлюються як основне протипоказання при виборі професії.

Таким чином, при порівняно легкому виявленні і відносно адекватній самооцінці соціально-психологічних властивостей особи для школярів всіх вікових груп значну трудність представляє оцінка фізичних, психофізіологічних якостей, обумовлених властивостями біологічних підструктур. Тому, знання і облік цих властивостей орієнтуватимуть учнів на активізацію самооцінки відносно найстійкіших індивідуальних властивостей людини.

Типи мотивації і їх вікова динаміка.

На основі співвідношення інтересу, боргу і самооцінки професійної придатності В.В. Ярошенко розрізняє 4 типи мотивації, що розрізняються по структурі і характеру впливу на професійний вибір. Оскільки встановлено, що тип мотивації робить надалі

вплив на процес професійної орієнтації, формування ціннісних орієнтацій і установок по відношенню до вибраної професії, то його треба обов'язково враховувати для конкретного планування роботи профорієнтації і корекції мотивів.

1 тип опорний - інтерес поєднується з позитивною установкою на професію, з об'єктивною оцінкою і прагненням до практичної перевірки необхідних особових якостей, готовністю до самовиховання. Узгодженість мотивів виражається в цілеспрямованості по відношенню до наміченої життєвої перспективи. В цілому добре представляють характер майбутньої діяльності, усвідомлюють і враховують труднощі і можливі перешкоди. При виборі керуються професіонально-специфічним, престижним і інтересом до самовиховання. Динаміка: у 8 кл. у 8,5 %, в 9 кл. 13,9 %, в 10 кл. 20,1 %.

2 тип мотивації - характеризується меншою узгодженістю з основних компонентів. Домінують загальнопрофесійні інтереси, слабо стимулюючі розвиток критичної самооцінки. Специфіка професії смутно представлена, самооцінка занижена, поверхнева, є реальна можливість конфлікту мотивів «хочу, але не можу». Динаміка: у 6 кл. у 23,4 %, в 8 кл. у 28,2 %, в 9 кл. у 23,9 %, в 10 кл. у 21,9%. Основний напрям роботи - максимальна активізація самопізнання і «проба сил».

3 тип - неузгодженість інтересу до професії і мотивів громадського обов'язку. Керуються професіонально-пізнавальними інтересами і інтересом до самовиховання. Аморфно усвідомлюють свій обов'язок трудитися, а схильність до критичного самоаналізу поєднується з поверхневим і пасивним сприйняттям соціальних вимог. Прагнення до мобілізації особистих зусиль в суспільно-корисних цілях нестійкі. При недостатній або неправильній дії можливий конфлікт мотивів типу «повинен, але не хочу».

4 тип - найменш ефективний. Керуються лише романтичними інтересами без адекватного усвідомлення суб'єктивних і об'єктивних можливостей і умов їх реалізації. Динаміка: 6 кл. у 70,4 %, 7 кл. у 40,3 %, в 9 кл. у 26,7 %, в 10 кл. у 15,2 %.

Диференційований виховний підхід до учнів при проведенні роботи профорієнтації.

Фундамент мотивації закладається у вигляді широких, найзагальніших, але стійкіших орієнтацій, заснованих на розумінні значення трудової діяльності в житті людей, пошани, потреби і любові до праці, стрижньових установок типу «любити свою роботу, «уміти її виконувати» і т.д., на основі яких надалі формуються різноманітні мотиви.

У 5-9 класах необхідно формувати позитивну установку на здійснення первинного елементарного аналізу професії, на прикладі лише невеликого круга професій, найдоступніших для аналізу. Учні повинні уміти виділяти 3 моменти: основний зміст, соціальну цінність, ПВК і співвідносити їх з своїми індивідуальними даними.

У 9 кл. цю установку на аналіз професії і відповідні навички слід закріпити на широкому, багатоманітному матеріалі з поступовим переходом до самоаналізу і самовиховання відповідно до професійних інтересів, що намічаються.

У 9-11 кл. - важливо сформувати гармонійну структуру мотивації, оскільки в цей період повинен відбуватися ретельний аналіз потреб і інтересів, уточнення професійних планів і шляхів їх реалізації.

Роботу профорієнтації слід погоджувати з типами мотиваційного розвитку. Так, учні 1 типу потребують допомоги довідково-інформаційного і контрольного характеру. Основні напрями психологічної допомоги: «проба сил», навчання прийомам самоперевірки, самопідготовки, а 2-4 типам - особлива увага. Для них доцільні заходи, засновані на зіставленні «хочу» і «можу», заняття, що імітують характер роботи з метою акцентування уваги на раніше недооцінюваних ПВК. Для усвідомлення суперечностей між «хочу» і «повинен» необхідна робота по формуванню відповідального відношення до життєвого самовизначення: усвідомлення справжнього значення правильного вибору і т.д.

Література:

1. Ярошенко В.В. Школа і професійне самовизначення. - Київ: Радянська школа. 1983.
2. Леонтьев А.Н. Потребности, мотивы и эмоции. - М.: Педагогика, 1971.
3. Сирвачак О. На порозі вибору // Психолог. -2007. - №13-15.